

ËL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

Nr 21

dla lenga piemuntèisa

Nuvèmber 2010

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

La grafia antèrnassiunal, përchè?

L'istà passà a sun rivane d'è mail da 'd pais divers, ma ch'an fasü pì u menu la midema dumanda, ch'i pudrìu nuté an meud mutubin sempi parèj: "Pèrchè e quand i l'ève decidü 'd cambié grafia?"

Tüt sübit sta dumanda a l'è smijane pitost drola, ma peui, pensandje bin i l'uma trovà che a pudia esse anteressanta e ch'a meritava na bela rësposta. E parèj, essenda na storia vera ch'a fa piasì cuntela, i la cuntuma.

Bin che, cume vaire piemuntèis i l'abiu sempe parlà la lenga ch'i l'avü amprenü da masnà, i duvuma amètte senza gena che co nui i l'avü mai scrivüla. Ma 'd son an n'an fasìa gnanca na frisa, përchè che 'd tüti nossi amis, gnün a custümava scrive la parlà ch'a duvrava antècà.

Quand che ij cas èd la vita a l'han ëmnane luntan dal pais anté ch'i suma nait, për vaire ani i l'uma pì nen dit na parola an nossa lenga mare, ma i l'uma nen dësmentiala. Èl dèstin a l'ha vursü che al prinsipi dj'ani '80 an anvitèis-su an Alba a presenté na cumünicassiuon storica a 'n cungrèss an sla lenga e la literatüra piemuntèisa. Dait ch'i l'avü fait nos antervent an piemuntèis, a la fin dël cunvegn a l'han ciamane èd mandeje 'l test për la püblicassiuon èd j'at. Nen avenda mai avü 'd cuntat cun la lenga scritta, për nuté 'l cuntnü 'd nossa cumünicassiuon, i suma truvasse ant ij pastiss, ma a la fin, bin u mal, i l'uma riessü a бүté ansem në scrit che, grassie a l'antèrvent èd chi ch'a l'ha suagnà j'at, a l'era dventà 'n bel articul.

Cunsültand ij test ch'a l'avü dane cume mudel èd piemuntèis, i l'uma nutà che nen tüti a j'èru scrit ant l'istessa manera e ch'a-i era d'ussilassiuon ant la grafia e ant la gramàtica.

Quand ch'i suma peui turnà a Türin, i l'uma ciamà dè spiegassiuon a duntrè persun-e diverse dël përchè ch'as duvia fé ant na manera e pa

ant l'auta, la rësposta a l'è sempe staita la midema: "A tuca fé parèj, përchè ch'as é sempe fasse parèj". Ste rësposte franc sorprendente a l'han fane capì ch'a-i era cheicos ch'a luciava. E i l'uma cuminsà a pensé che nen tüt lon ch'a lüsia a l'era or. E parèj i l'uma cuminsà a regulé nossi cumpurtament lenghistic an sla lenga ch'i l'avü sempe parlà, e son pì che tüt për lon ch'a rësguarda la gramàtica.

Për la scritüra, lesenda ij test èscrit an piemuntèis dij sécuoj passà, a l'è stait belfé cunstaté che suvens la manera 'd nuté nossa lenga a cambiava da n'épuca a l'auta, èd vire dritüra fin-a da n'ann a l'aut. Ch'as pensa mac a la grafia adutà da Murissi Pipin, l'autur èd la prima gramàtica piemuntèisa publicà dël 1783, e a cula duvrà ant la famosa cumedia '*L Cont Piolett*, sürtia dël 1784.

Dait che quand ch'i j'èru giuvu i l'uma duvü amprende a lese e a scrive 'd neuve lenghe, bintost i l'uma pudü armarché che la grafia ch'an cunsijavu a presentava na patela d'acent inütij. Dèscurend cun d'aute persun-e 'd Türin anteressà a nossa lenga mare, i suma ancurzüsse che, tüt an parlandla, vaire a la lesü nen, përchè ch'a trovavu la grafia trop difìcil.

Për favurì la dèscüssiuon, e per sensibilisé le persun-e ch'a l'avü le man an pasta a bugesse, e magari rivé a n'eventual revisiuon cuncurdà dl'acentassiuon, dël 1994, ant lè scund nümer èd l'Arvista dl'academia, i l'avü signalà cun bel deuit ch'a sarìa duvüsse pensé 'd fé na cita mudìfica a la grafia e, pì che tüt, rassiunalisé l'acentassiuon, gavanda na bela partia d'acent inütij. E custa upiniun a l'era già staita manifestà vaire ani prima, propi da ün èd j'ideatur dla grafia "brandé".

Ma, vist che gnün a l'ha dit gnente, chèiche ann dop, ant èl nümer X èd l'istessa arvista i l'avü publicà n'articul antitulà: "*Na grafia üni-*

ca pèr 'n piemuntèis fort".

Anvece d'avzinesse pèr sèrché na sulüssiun rasunà o pèr cunvinsne che nossi rasunament a j'èru sbalià, vaire "amis" a sun èsluntanasse da nui e d'aute pèrsun-e, ch'i cunussiu gnanca, a sun cumpurtasse ant na manera che, pèr edü-cassiun, i ciamriü mac "politically incorrect".

Avenda capì l'antifuna, valadì che tuché n'a-cent, pèr le pèrsun-e ch'as cunsideru ij depusitari dla lenga, a l'é quasi cume gaveje n'eu, tüt cuntinuand a anteressesse dël piemuntèis pèr dèsport, cum a sarìa disse quand ch'as parlava bin sta lenga, i l'uma sèrcà 'd tense distant da cuj ch'a cunsideravu, e 'd sicür a cunsideru ancora, nosse idee rivulüssiunarie, tant ch'a sun fin-a rivà a fé an manera che mac sùà gra-fia a füssa arcunussüa da l'ent regional ch'a duvria giüté a guerné nosta lenga. Quand ch'i turnuma a Türin i stuma lontan da ste pèrsun-e e d'aute i sèrcuma 'd nen ancuntreje pèr nen büteje an ambarass.

E parèj, dasiot dasiot, senza duvej rendje cunt a gnün, i l'uma purtà anans dè stüdi ch'a sun èstait apressià co dai ver èstudios èd nosta lenga che, pèr maleur, adess a stan quasi tüti fora d'Italia.

Pèr ten-e ij cuntat cun j'amis ch'as anteressu al piemuntèis e co pèr fé rivé na vus an nosta lenga a tante persun-e ch'a stan lontan dal Piemunt e da l'Italia, ant la prima dël 1999 i l'avü peui decidü 'd publiché 'n buletin ch'i mandavu an vaire part dël mund. Dait che sti buletin a-i eru destinà a 'd piemuntèis ch'a vivü an èd país furesté da na patela d'ani, ij prim nümer a j'èru bileng o trileng, pèrchè che ij test an nosta lenga a j'èru cumpagnà da la tradüssiun italian-a, Fransèisa, anglèisa o spagneula.

Ma sta sulüssiun plurilenga an piasia nen, pèrchè ch'i vurü che 'l buletin a füssa tüt an piemuntèis e son pèrchè che, pèr chi ch'a stà tant lontan, bele mac sente düe parole o lese duntrè righe an sùà lenga, a l'é na gran goj. E 'd vire a basta na parola pèr arcurdeje 'd pèr-sun-e e 'd mument ch'a sun èstèrmà ant èl pì ancreus èd sùà memoria. A l'é pèr son ch'i l'uma decidü 'd tajeje la testa al tor e dè scrive 'l buletin ant na manera ch'a füssa a la purtà 'd tüti. Sta

decisiun a l'é madürà da l'esperienza, dal cuntat cun èd piemuntèis ch'a vivü an vaire part dël mund e sürtüt dop l'antèrvent èd Jmar Giurda, n'argentin ch'a parlava bin piemuntèis, che al cunvegn èd Vèrsèj dël 2000 a l'avìa sutlignà le dificultà che la gent a trovava a lese e a scrive 'l piemuntèis. Dunc, pèr fé le cose da bin, a tucava stüdié la manera 'd rende la grafia pì fàcila.

E parèj, partend dal prinsipi che la stragranda magiuransa 'd chi ch'a pudia esse anteressà a lese o a scrive 'l piemuntèis a l'era stait alfabetisà an italian o an castijan, i l'uma stabilì che tüti ij sun che 'l piemuntèis a l'ha an cumün cun ste düe lenghe a duvü nutesse ant l'istessa manera, mentre ij sun vucàlic median piemuntèis, ch'a esistu nen an italian e an castijan, a duvü esse arpresentà da 'd sègn bin precis, an meud che minca sun a l'avèissa so sègn.

Piaita sta deciü, i l'uma mandà a le pèrsun-e ch'a ricevü 's buletin trè test midem, èscrit an düe grafie diverse: cula che vaire a ciamu storica, senza rasun, e cula ch'i l'avü pensà an düe copie, un-a cun èl sègn **eu** e l'auta cun èl sègn **ö** an curèspundensa dla O lombarda. E i l'uma ciamà ai letur ch'an disèissu cula ch'a l'era, secund lur, la grafia pì fàcila da lese.

Le rèsposte ch'a sun rivane a j'èru quasi tüte pèr la grafia ch'a presentava ij sègn **ë**, **eu**, **ü** pèr ij sun median dè ste vucaj. E i suma stait cuntent èd la sernia feita dai letur ch'a l'han rèspondüne, pèrchè che 'l sègn **eu** a l'é bin anreissà ant la tradissiun gràfica piemuntèisa.

An efet a l'era già present ant le cumedie dl'Aliun públicà an prinsipi dël Sincsent e peui a l'é stait duvrà da 'd grand vucabularista cume Capello, Ponza, Sant'Albin, Gavuzzi e pì davzin a nui co da Gribaud e da Brero. Pipin, l'autur dël prim vucabulari piemuntèis, e Zalli a l'han co lur duvrà stu sègn, ma a lu nutavu cun na righèta dzura: **ēū**.

Prima d'aduté sta grafia, i l'uma ancur vursü fé n'ültima preuva an fasenda lese 'n test èd na vinten-a 'd righe a duntrè amis e, trames a lor, a-i era co 'd persun-e ch'a savü gnanca na parola 'd piemuntèis.

Dait che le preuve a sun èstaite franc pusiti-

ve, a parte dal nümer V dël 2001, i l'uma dessidü dë scrive 'l buletin an custa manera.

Për chèiche nümer ij vaire test a sun ancor èstait cumpagnà da la tradüssiun italian-a, ma rivà al nümer des as é decidüsse dë scrive mac pì an piemuntèis, duvrand la grafia sempia e a la purtà 'd tüti cuy ch'a sun èstait alfabetisà an lenghe scrite secund ij caràter latin. E vist che sta grafia a l'era destinà ai piemuntèis ch'a stan fora d'Italia e ch'a l'han pì gnün-e ucasiun d'avèj èd cuntat cun sùà lenga mare, i l'uma ciamala grafia antèrnassiunal.

Stu cit buletin senza pretèise, scrit cum as parla e senza tanti acent, a l'han fane na bela surprèisa. A Türin, cheidün-a 'd cule duntre pèrsun-e ch'a l'avü ricevülu, forse trovandlu anteressant e pì che tüt fàcil da lese, a l'han fane 'd futucopie për j'amis, che a sùà vira a deuvu avèj fait l'istess, an manera che le quat paginètte a sun staite lesüe da 'n nümer èd pèrsun-e mutubin süperior a cul ch'i sarü spetasse. I l'uma fin-a ricevü èd litre pien-e 'd compliment, ch'an ancoragiavu a cuntinué e co l'arcesta dle régule dla grafia antèrnassiunal.

Bin s'i l'uma arputaje ant l'ùltima pàgina dël buletin VIII, a-i é sempe cheidün ch'an je ciamà ancora.

Ma le régule a sun poche perchè, cume già mensiunà, chi ch'a l'é custümà a lese e a scrive l'italian o 'l castijan a duvrìa avèj gnün prublema a lese sta grafia perchè che, cum as é disse, gavà ij sègn **ë**, **eu**, **ü** ch'a curèspundu a 'd sun ch'as treuvu nen an se lenghe, quasi tüti j'auti a sun j'istess e la letüra o la scritüra a duvrìa esse sempia e dèsgenà. E peui a-i é co menu 'd mal antèise perchè che *buta* as èscriv *buta* e nen *bota*, e *tur* as marca *tur* e nen *tor*.

Ultra che rende la grafia pì fàcila, sta cita mudifica a l'ha co 'l pregi 'd fé a menu 'd vaire 'd cuy acent ch'a-j piassiù gnanca a ün èd j'ideatur èd la grafia brandé, che dël 1980 a l'avìa scrivü: "*Bisogna giungere a scrivere il piemontese con la scorrevolezza con cui si scrive l'italiano, cioè con accentazione quasi nulla*", cosa che apünto a càpita propi ant la grafia antèrnassiunal.

Da quand ch'i l'uma decidü dë scrive tüt èl buletin mac an piemuntèis, èl nümer dij letur a

l'é chèrsü an ènzura straordinaria, pì che tüt a Türin, e son grassie a l'agiüt èd pèrsun-e che, cume Anna e Luigi Giustetto e tanti autri, a-i ten-u a nossa lenga e a la guerna 'd nossa cultüra.

E stu aument dël nümer dij letur i lu nutuna co da la cantità 'd litre ch'i arseivuma e che për maleur i puduma nen rèspundje, perchè che dèsnò i sarü trop malciapà e i duvriu trascüre nos travaj e nossi auti angagg. Për son i speruma che chi ch'a l'ha scrivüne an capissa, an èscüsa e, pì che tüt, as la pija nen.

Che la grafia antèrnassiunal, a füssa destinà a piasej co an Piemunt, i l'uma capilu quasi sübit. An efet a l'é nen passaje vaire che co la Famija Canavzan-a, ün-a dj'assuciassiun piemuntèise pì ampurtante e pì ative ch'a euvra an vaire setur cultüraj, a l'ha dessidü co chila d'adutela për so buletin "Èl Franclin Canavzan". Ma tüt avend piat sta decisiun, bin democraticament, j'editur d'ès buletin a públicu co jè scrit dij sociu ch'a sun custümà nuté 'l piemuntèis an d'aute grafie.

A part son, propi an sù ùltim temp i suma vnüit a savèj che co d'auti, a sun rivà a na grafia idèntica, o quasi, a cola antèrnassiunal, basandse co lur an sla lògica: *scriv cum it parle*.

An efet, sèrcand d'ardüe le grosse dificultà che ij cit èd le scole a l'avü a amprende a lese e a scrive 'l piemuntèis, dël 2006, la Cumunità Neuva Piemuntèisa 'd Vèrsèj, a l'avìa cunvucà na riuniun dij so espert. E vist che l'anghèrbuj èd la grafia piemuntèisa a l'é causà pì che tüt dai sun median èd la /o/ e dla /u/, dop chèiche riuniun si espert a sun rivà a pensé na grafia ch'a l'era mutubin avzin-a a cula antèrnassiunal. E sta cunvèrgensa 'd sernie, senza gnün-e cunsültassiun, për surprènta ch'a sia, a cunferma la validità dij prinsipi logic.

E a l'é peui co anteressant savèj che la CNP a l'ha adutà sta grafia për arstampé ij neuv liber dij curs èd piemuntèis për le masnà.

E secund nui custa a l'é staita na decisiun mutubin antivista, perchè ch'a l'han sèrnü na grafia ch'a l'é fàcil da amprende e da memurisé e pì che tüt ch'a l'ha bin poche pussibilità d'avèj d'antèrferense cun l'italian, perchè che ij

midem sun a l'han n'istess sègn. E custa a l'é na gran bela cosa perchè che, quand che 'n midem sun a l'é marcà an manere diverse, son a dà fastüdi a vaire. E dla pèrsistensa dj'interferenze gràfiche, nui, che minca di i suma an cuntat cun ëd pèrsun-e ch'a parlu vaire lenghe, i na suma cheicos.

An géner jë specialista a pensu che, fin a na sèta età, le masnà a duvrìu nen ëscrive tüte le lenghe ch'a parlu, perchè che suvens ij sistema gràfic divers a peulu ambrujé ij cit. Ch'as pensa për esempi a l'anglèis, al fransèis e a l'italian ch'a marcu n'istess sun an tre manere diferente: **shop**, **chose** e **sciopero**. Ma tra la grafia antèrnassional e cula italian-a e co la castijan-a stu prublema a duvrìa nen esiste, perchè ch'a-i é pa 'd sun ch'a siu marcà an meud divers.

A part son a tuca dè che na bun-a cunussensa dla lenga parlà antècà a giüta a amprende mej l'italian e le lenghe furastere. Ma forse, adess an Italia, ël prublema a l'é che antècà as parla pì nen la lenga regiunal e l'italian a l'é nen sempe cul giüst.

Trames ai vantagi dla grafia antèrnassional a va nen dësmentià che, cun la giunta 'd chèiche sègn foravia, a peul serve co për nuté 'd parlà lucaj ch'a l'han ëd sun ch'a esistu nen an türinèis, cunsiderà la lenga literaria.

Ma, turnand a la grafia dël piemuntèis, a tuca dè che già da chèiche ani a l'é s-ciudüjne n'auta mutubin avzin-a a cula antèrnassional. La diferenza pì grossa a l'é che la O median-a as marca **ö** e che 'd vire 'l sègn O a curèspund al sun /u/. I pensuma che st'ültima custüma, normal an ëd lenghe cume 'l purtughèis, a sia staita sèrnüa për adaté la grafia piemuntèisa a j'esigense dël cumpiüter. Difati, ultra sta grafia, ël dutur Eandi a l'ha ideà 'n curetur urtugràfic, ch'a pudria deje na bela man a la standardissium dël piemuntèis. Sta grafia, ciamà *standard*, a l'é adutà da "Savej Fundassiun Culturäl Piemunteisa" ch'a l'ha 'n purtal andüa ch'as presentu vaire scrit an piemuntèis. E i pensuma che, chi ch'a l'ha temp e veuja 'd savèjne 'd pì, a duvrìa "fé na visita" a stu sit perchè ch'a-i

truvrà 'd neuve interessante. La Fundassiun Savèj a püblica co d'euvre an piemuntèis e an sël piemuntèis. Trames a custe, a-i é co nossa gramàtica *La lingua piemontese*, stampà a Montreal dël 1997, ma esaurìa già da vaire ani. Bin ch'i l'abiu la cita divergenza pen-a segnalà an sla scritüra, i l'uma cunsenti che 's liber a füssa stampà cun j'esempi an grafia *standard*, perchè che, co se nen tüti a scrivu 'l piemuntèis ant l'istessa manera, la gramàtica a l'é ün-a sula.

Cum as peul nuté da lon ch'as é pen-a disse, an s'ültim ani a l'è stajé 'n po 'd muviment ant la grafia. E son a l'é na gran bela cosa, perchè che ste neuve grafie a sun faite aposta për giüté ij parlant a lese e a scrive sù la lenga e peui la sernia dij letur a dirà cula ch'a sarà la bun-a.

E an sij ùltim ani, fin an Fransa e an Rumanìa a sun èstajé d'arfurme ant la grafia dle lenghe üfissiaj, che pür a sun standardisà da vaire e a l'han na tradissium plürisecular. Forse, co a Türin, chi ch'a l'é sempe stait alèrgic a parlé 'd grafia adess a duvrìa desse da fé, për agiurnesse a l'é mai trop tard.

Püblicassiun

Propi an si ùltim di, s' a Montreal, a l'é surtije *La lenga d'oe e le lingue d'oc e d'oil*: na cita püblicassiun anté ch'as dimustra che la lenga d'oe, simil al vej piemuntèis, a l'era na parlà avzin-a, ma bin diversa, da cule che dël sécul XIII as duvravu ant le regiun ultramontan-e. A diferenza djë stüdi pressedent, ch'a piavu an cunsiderassiun sùrtüt ël lèssic, l'autur dè st'arserca a l'é basasse pì che tüt an sël sistema gramatical, mutubin pì stàbil e ünica. J'usservassiun faite sü vaire element murfologic a l'han co dimustrà che la lenga d'oe a arpresenta na parlà an trasfurmassiun. Ch'as pensa che la veja declinassiun *cas suget* e *cas regim*, ij pluraj sigmàtic, j'interferenze dla lenga d'oil e via fort... as treuvu pì che tüt ant le priche dla prima metà. Mentre d'ussilassiun cume *bona odor* – *bon odor*, *contra* – *contre*... an fan co pensé che, chi ch'a l'ha scrivü sti sermun nen mac a duvìa cunosse vaire lenghe, ma a duvìa co sté ant na regiun anté che ste vaire parlà a duvìu esse an cuntat.